

De kern van het zijnde

**Een inleiding tot de
*Metafysica van Aristoteles***

Ben Schomakers

 DAMON

INHOUD

Vooraf	7
Inleiding	
Een taal zonder woordenboek, spoorzoeken zonder landkaart	21
<i>Een verbijsterend moeilijk werk</i>	21
Aporie {1}: <i>De aard van de Metafysica</i>	31
Aporie {2}: <i>De stijl van Aristoteles</i>	34
Aporie {3}: <i>Een denker van het immanente?</i>	41
Aporie {4}: <i>De omgeving van de Metafysica</i>	48
I	
De feiten	
1. Een vrij filosofisch leven	59
2. Cirkels om de <i>Metafysica</i>	71
<i>De datum</i>	71
<i>Stemmen in de Metafysica</i>	76
3. Een filosofisch testament	85
4. De eenheid van de <i>Metafysica</i>	101
<i>Eenheid onder druk</i>	101
<i>Een heterogene tekst: de boeken van de Metafysica (I)</i>	105
<i>Een pleidooi voor eenheid</i>	116
<i>De ene vraag: de boeken van de Metafysica (II)</i>	125
<i>Anders lezen</i>	138
5. Na welke fysica?	141

<i>Een mooi verhaal: een titel van het toeval</i>	141
<i>Een mooier verhaal: de titel als programma</i>	149

II

Schets van een menselijke metafysica

6. De vraag naar identiteit in de Griekse filosofie	159
7. Identiteit in de <i>Metafysica</i>	171
<i>Het zijnde als zijnde</i>	172
<i>Ousia of het dat-wat-is als vorm</i>	181
<i>Individualiteit</i>	185
<i>Het wat-was-er-te-zijn? als het algemene</i>	190
<i>Het algemene en god</i>	197
<i>Identiteit in de Metafysica</i>	204
<i>Kennis van de identiteit</i>	206
8. Voorwerk of hoofdwerk?	211
<i>Formele en inhoudelijke kennis: de belofte van de Metafysica</i>	211
<i>Het natuurlijk verlangen naar kennis</i>	223
9. Intermezzo: wat is metafysica?	237
10. Aristoteles als metafysicus	253
<i>Aristoteles in het metafysisch spectrum</i>	253
<i>Fysica en metafysica</i>	262
<i>Aristoteles en Plato</i>	269
 Aantekeningen	 281
 (Heel beknopte) bibliografie	 285
 Register op personen	 291

VOORAF

Soms vergist een mens zich in de weerbarstigheid van het landschap, in zijn eigen vermogens die de baas te kunnen, en in de repercussies die het besef daarvan op zijn gemoedsgesteldheid kunnen hebben. Een kleine bergwand of een scherpe maar niet al te diepe kloof kunnen uren kosten en tot zulke gevaarlijke situaties leiden dat ze het leven voorgoed veranderen.

Iets minder dan vijftien jaar geleden maakte ik met de uitgeverij die zich toen meer en mooier dan alle andere met de vertalingen van antieke teksten bezighield (en een voorkeur had voor nog niet eerder vertoonde en pretentieuze projecten) een afspraak om de *Metafysica* van Aristoteles te vertalen. Op dat moment werkte ik voor dezelfde uitgeverij aan een vertaling van Aristoteles' *De anima*, was daarin eigenlijk pas op weg, overzag wel waar ik heen wilde, maar liet mijn hoofd op momenten van helder uitzicht liever vullen met nieuwe en grotere plannen, en voorzag daardoor niet goed dat eerst de ondergroei en later de bergen en splonken van de taal en de begrijpelijkheid me tot traagheid zouden dwingen. Even naïef als stoer beloofde ik de vertaling van *De anima* binnen een half jaar, en mompelde daarna voor de *Metafysica* nog misschien een jaar of hooguit iets meer nodig te hebben. Uiteindelijk is de vertaling van *De anima* in 2000 verschenen,¹ bij een andere uitgeverij (en met een oponthoud waaraan ook factoren debet zijn die buiten mijn eigen overmoedigheid liggen) en nu is er ook het eerste van de vier delen waarin ik de *Metafysica* presenteer.

1 *Aristoteles. De ziel*, vertaling, inleiding, aantekeningen door Ben Schomakers, Budel 2000

INLEIDING

EEN TAAL ZONDER WOORDENBOEK, SPOORZOEKEN ZONDER LANDKAART

Een verbijsterend moeilijk werk

De *Metafysica* van Aristoteles is een experimenteel, ingewikkeld, onnavolgbaar, en verbijsterend moeilijk werk. Moeilijkheid is op zich niet ongewoon voor filosofische boeken, die in de regel de goede moed, het verlangen naar helderheid en inzicht en de ontvankelijkheid van hun lezers in de loop van de gang door het boek, en soms al na enige pagina's, ontregelen met momenten waarop ze hun lezers in verwarring brengen en in het duister laten tasten. Het verzet daartegen kan natuurlijk niet de gedaante van een aantijging of klacht krijgen, omdat denken van nieuwe gedachten, mobiliseren van een ongewone sensibiliteit, formuleren van een alternatieve ethiek of metafysica, een onvermijdelijke, al dan niet gezochte polemiek aangaan met de omgeving waarin de behoefte aan die gedachten en sensibiliteit ontstaat en waarvan die radicaal afstand willen nemen. Nieuwheid, vreemdheid van taal, vorm en begrip zijn eigen aan filosofische teksten, en wanneer ze afwezig zijn, zijn zulke teksten waarschijnlijk niet interessant, of alleen kortstondig. Het waardigste verzet tegen de verwarring bestaat erin dat we de uitdaging aannemen en met opschorting van alles wat vertrouwd is, voor zover mogelijk, een nieuw perspectief in ons verwerklijken of aanbrengen. Als iets moeilijk is wanneer we het niet begrijpen met de intellectuele en emotionele middelen die ons tot beschikking staan, zijn opgeven van het bekende en toelaten van het onbekende per definitie moeilijk.

In het opzicht van die eis voor haar lectuur onderscheidt de *Metafysica* van Aristoteles zich niet van, om enkele van de grootste en weerbarstigste filosofische boeken te noemen, de *Politeia* van Plato, de *Enneaden* van Plotinus, de *Summa theologica* van Thomas, Spinoza's *Ethica*, Kants *Kritik der reinen Vernunft* of Hegels *Wissenschaft der Logik*. Maar in

INLEIDING

de meeste gevallen bestaan de moeilijkheden hier op maar een of twee punten, bijvoorbeeld omdat de taal erg abstract is, het boek een andere vorm zoekt dan die van een argumentatief betogend tractaat, of zich bedient van een terminologie die de schrijver zelf zo vertrouwd is, dat hij haar niet definieert, hoewel ze ontleend is aan de gewone taal en die op onverwachte wijze naar de hand zet, haar een andere betekenis geeft, haar onaangekondigd metaforisch gebruikt of anderszins ontvreemdt en toeigent. Maar de *Metafysica* is zowel abstract, geschreven in een onduidelijke en niet eerder vertoonde vorm, in een ongedefinieerde idiolectische terminologie, in een ritme en op een toon die een vliegensvlug improviserend in zichzelf gekeerd denken verraden, en als het woord van iemand van wie we in feite de houding tegenover zijn eigen onderwerp niet goed kennen, deels omdat ze niet helemaal duidelijk wordt op grond van de *Metafysica* zelf, maar ook omdat ze daarbuiten niet te vinden is. Juist die houding is daarom de inzet van langdurige woedende verwoede discussies geweest rondom de vraag of Aristoteles in de *Metafysica* nu een immanent of een transcendent denker is. Alle moeilijkheden die elk voor zich in een filosofische tekst voorkomen en daarin de moed, de bereidheid en het geduld van de lezer beproeven, melden zich gezamenlijk in de *Metafysica*.

Er zijn, denk ik, ook weinigen die de *Metafysica* in één adem hebben uitgelezen en zich onderweg niet door duizeligheid of vermoeidheid hebben laten bevangen. Wie de *Metafysica* leest heeft bijna voortdurend het gevoel op het verkeerde been gezet te worden of het pas gevonden houvast kwijt te raken door een tournure die op de loer lag als een dreiging waarvan de precieze aard niet duidelijk was maar het bestaan proefondervindelijk voor zeker gehouden kon worden. Op den duur slaat bij velen de stemming van voorlopigheid en uitstel toe, en dan verliezen zij de greep helemaal.

Op de eerste plaats is de *Metafysica* een heteroog werk, opgedeeld in boeken in verschillende stijlen en ook met verschillende thema's waarvan het lang niet altijd inzichtelijk is hoe ze samenhangen en zelfs of ze samenhangen. De *Metafysica* is er door verblufte moderne analis-

I

DE FEITEN

1. EEN VRIJ FILOSOFISCH LEVEN

De reconstructie van de omstandigheden en de motieven waaruit de *Metafysica* ontstaan is begint zo veilig als maar kan, met het memoreren van een paar feiten, in sommige gevallen waarschijnlijkheden, die met het leven van Aristoteles verband houden. Om te beginnen werd Aristoteles in 384 in Stagira geboren, in een toen heel welvarend stadje op een kleine bergachtige kaap aan de oostkant van het Macedonische schiereiland Chalkidiki. De omgeving van Stagira is nog steeds adembenemend mooi. De kaap steekt scherp de zee in, daalt eerst naar een smalle, die een soort natuurlijke poort vormt, en verrijst dan steil naar een hoog gedeelte, ooit bebouwd met heiligdommen, en met in de diepte de flonkerende zee, die over een hachelijk pad langs de rotsen te bereiken is. Wie zich op die hoge plek een halve slag draait wordt overweldigd door het zicht op de heuvels van het vasteland, intens groen, dichtbegroeid, en begaanbaar, naar een andere wereld, die wel te voelen maar niet te zien is. Stagira was een kleine, in zichzelf besloten wereld, een afsluitbaar toevluchtsoord bijna, temidden van de materiële elementen, boven de zee gelegen, blootgesteld aan de zon, de wind, en uitziend op het land waarmee het verbonden was maar waarvan het gescheiden bleef. Van Stagira kan haast gezegd worden dat de stad een uit steen en marmer opgetrokken metafoor was voor een bestaan met uitzicht op en deelname aan het geheel van de werkelijkheid, maar ook met een dwingende natuurlijke uitnodiging tot afstandelijke reflectie en beschouwelijkheid. Als deze metafoor klopt, heeft Aristoteles de retorische werking daarvan ondergaan en zijn leven lang met zich meegedragen.

DE FEITEN

Aristoteles was de zoon van Nicomachus, een geleerde, die in Stagira en daarbuiten aanzien genoot en gedurende enige tijd werkte als hofarts van Philippus II, de koning van Macedonië en de vader van Alexander de Grote. Die afkomst zou voor Aristoteles zowel een zegen als een vloek zijn. Hij raakte aan de ene kant van jongs af vertrouwd met de wetenschap, die hij, misschien met onderbreking van de jaren van zijn filosofische vorming, zelf hartstochtelijk en tot het einde van zijn leven beoefend heeft. Aristoteles kreeg ook toegang tot dezelfde hoge kringen als zijn vader, en is op een gegeven moment, toen het hem even niet duidelijk was waar hij zelf moest wonen, ingegaan op een verzoek van Philippus om Alexander les te geven in filosofie en cultuur. Bovendien was zijn familie welgesteld, zodat Aristoteles zijn filosofische en wetenschappelijke interesse naar het schijnt nooit heeft hoeven te offeren aan praktische noodzaak en hij zonder onderbreking het niet in alle omstandigheden lucratieve leven van een filosoof heeft kunnen leiden. Hij was, zoals hij terdege beseftte, vrijgesteld om te denken, te onderzoeken, te doceren en te schrijven, maar heeft die positie tegelijk ook als een verantwoordelijkheid en een plicht ervaren om de specifieke vermogens die hem gegeven waren met de grootst mogelijke inzet en energie tot ontplooiing te brengen en tot uitgangspunt en toetssteen van zijn leven te maken.

Aan de andere kant hebben zijn Macedonische afkomst en zijn verbintenis met het huis van Philippus hem ook dikwijls parten gespeeld, vooral in twee lange perioden waarin hij in Athene leefde. Aristoteles bleef daar aldoor een vreemdeling met een wat onduidelijke status, die als een bezoekend geleerde wel gedoogd maar niet volledig aanvaard werd. Soms laaide in Athene ook de onverdraagzaamheid op tegenover de Macedoniërs die als enigszins wuft en exotisch gewantrouwd werden, en verscherpte ze zich zelfs tot haat en agressie. Meestal speelden op de momenten dat de openbare stemming zich tegen Macedonië kante daar ook politieke factoren een rol, zoals rond 347, kort na de val van de Macedonische stad Olynthus en de desintegratie van de Griekse federatie, en in 323, toen Alexander tijdens zijn grote expedi-